

Boekbesprekingen

Nederland in Zaken: investeren, winst en werkgelegenheid, A. van der Zwan (red.), Veen, Utrecht/Antwerpen, 1985.

1. Inleiding

Hoewel de hoofdtitel anders suggereert, bestaat het boek uit 17 korte artikelen rond het thema winst, investeren en werkgelegenheid, uitgegeven ter herdenking van het veertigjarig bestaan van de Nationale Investeringsbank (NIB). De NIB hoopt hiermee een bijdrage te leveren aan de opinievorming in Nederland over de relatie tussen winst, investeren en werkgelegenheid. Zij is namelijk van mening dat, hoewel het grote belang van de investeringen voor het 'herstel van 's Rijks welvaart' algemeen erkend wordt, de kennis van het investeringsgedrag zowel theoretisch als empirisch nog veel te wensen overlaat.

De auteurs van de diverse bijdragen hebben zeer verschillende achtergronden, variërend van de praktijk van het bankwezen, de industrie, en de overheid tot de economische en sociale wetenschappen. 'Uit de botsing der meningen ontspringt de waarheid', zo stelt de NIB. Ik zal in dit besprekingsartikel proberen om iets van die waarheid op te sporen. Mijns inziens vormen de meer praktisch georiënteerde bijdragen hierbij een nuttige aanvulling op de theoretischer stukken. Met name geven deze bijdragen aan dat de beeldvorming over sociale en economische mogelijkheden bij economische actoren een belangrijke rol speelt bij de verklaring van de economische ontwikkeling van Nederland. Ik zal dit onderbouwen.

De opbouw van het vervolg van dit artikel is als volgt. Eerst zal ik enkele in het boek besproken theorieën over de mechanismen achter de relatie winst-investeren-werkgelegenheid op een rij zetten. Vervolgens wordt ingegaan op de in vele bijdragen impliciet of expliciet genoemde rol van beeldvorming bij deze relatie. Daarna volgt op basis van het voorgaande een korte schets van de economische ontwikkeling van Nederland vanaf de jaren zestig. Het artikel wordt afgesloten met een slotopmerking.

2. De relatie tussen winst, investeren en werkgelegenheid

De relatie tussen winst, investeren en werkgelegenheid komt in verschillende artikelen aan bod. Kuipers en Kuper leggen deze relatie aan de hand van een putty-clay jaargangenmodel in het kader van de verklaring van de stagnerende economische groei in de jaren zeventig. Volgens dit model worden kapitaalgoederen vervangen als de variabele

kosten hoger zijn dan de opbrengsten. De uitbreidingsinvesteringen worden verklaard uit het netto inkomen van bedrijven en de groei van de afzet; de interestvoet en de liquiditeitsmassa blijken geen significante invloed te hebben. Uiteindelijk zijn in dit model de loonontwikkeling en de afzetontwikkeling de belangrijkste verklarende variabelen voor de ontwikkeling van investeringen en werkgelegenheid. Beide verklarende variabelen zal ik kort bespreken.

De lonen beïnvloeden de winst en de werkgelegenheid zowel direct als indirect. De directe gevolgen van een loonstijging bestaan uit een daling van de uitbreidingsinvesteringen en een verhoging van de kapitaalintensiteit van die investeringen (met een substitutie-elasticiteit van -0.2). Loonstijgingen hebben ook indirect een verhoging van de kapitaalintensiteit van de produktie tot gevolg doordat hogere lonen leiden tot versnelde vervanging van oude door nieuwe kapitaalgoederen. Deze nieuwe kapitaalgoederen hebben vanwege een arbeidsbesparende technologische ontwikkeling van naar schatting 5% per jaar een hogere arbeidsproductiviteit dan de oude kapitaalgoederen.

De afzet beïnvloedt volgens de investeringsvergelijking de uitbreidingsinvesteringen zowel direct als via een verhoging van de gerealiseerde winst. Volgens Driehuis (Universiteit van Amsterdam) past deze belangrijke rol van de afzet goed in de Keynesiaanse gedachte. Die houdt immers in dat het vaak rationeel is om in geval van rantsoenering met hoeveelhedaanpassing in plaats van met prijsaanpassing te reageren. Dit heeft tot gevolg dat vraag-impulsen niet tot prijsveranderingen leiden, maar via multiplier-accelerator processen direct doorwerken in de produktie en de werkgelegenheid. Het vraag-effect van met name de investeringen en de exporten speelt dan ook een belangrijke rol in de Keynesiaanse benadering.

De analyse van Van Duijn (Robeco) past goed in zo'n vraaggerichte benadering. Van Duijn inventariseert welke ontwikkelingen er met betrekking tot verschillende soorten investeringen verwacht kunnen worden. Hij veronderstelt bij deze analyse adaptieve verwachtingen. Mede hierdoor ontstaat in zijn gedachtengang de mogelijkheid tot over-investeringen. Van Duijn dicht aan over-investeringen (naast min of meer toevallige factoren als de baby-boom en de containerisatie van schepen) een belangrijke rol toe bij zijn verklaring van de ontwikkeling van de investeringen.

De monetair econoom Bomhoff (EUR Rotterdam) benadert de problematiek op een geheel andere wijze. Hij veronderstelt dat economische actoren rationele verwachtingen vormen onder de veronderstelling dat de economie naar een Walrasiaans evenwicht tendeeert. Daarom beschouwt hij de op adaptieve verwachtingen gebaseerde multiplier-accelerator processen vooral als boekhoudkundige relaties, die misschien op korte termijn relevant zijn, maar zeker niet de lange termijn ontwikkelingen kunnen bepalen. De lange termijn dynamiek wordt bepaald door institutionele factoren, waaronder de macht van belangengroepen, marginale belastingtarieven en de hoogte van de overheidsuitgaven. Als gevolg van deze opvatting ziet Bomhoff geen heil in een vergroting van het financieringstekort. Dat vat hij op als een verschuiving van de belastingen naar de toekomst.

De rationele verwachtingen hypothese kan ook breder geïnterpreteerd worden. Dreesmann (Vendex) veronderstelt net als Bomhoff dat economische actoren op rationele wijze tegenspel bieden aan de overheid. Het is echter niet vanzelfsprekend dat ze hierbij uitgaan van het evenwichtdenken. Volgens Dreesmann kan een lage consump-

tieve vraag wel degelijk de investeringen beperken, en daarmee een evenwichtsherstel belemmeren.

Van der Zwan (NIB) legt het accent op de rol van de investeringen bij het handhaven van de concurrentie-positie: hoe sneller een economie groeit, hoe meer nieuwe technieken geïntroduceerd kunnen worden, en hoe minder organisatorische versterking er optreedt. Deze organisatorisch-technische gevolgen van de groei vormen tegelijkertijd een impuls voor verdere groei. Het is daarom van groot belang dit proces op gang te houden, mede door het stimuleren van de investeringen. Als voorwaarden voor investeringen noemt hij de beschikbaarheid van fondsen, een klimaat van optimisme, en de afwezigheid van restricties aan de vraag- en aanbodzijde van de economie.

De Jong (Universiteit van Amsterdam) legt net als Van der Zwan het accent op de technologische dynamiek, maar bespreekt deze meer vanuit een institutionele context. De investeringen in R&D zullen volgens De Jong samenhangen met de economische waarde van innovaties. Deze hangt onder andere af van de sectorale groei, de groei en grootte van de afzetmarkt, en de mate van concurrentie. Deze factoren zijn daarom bepalend voor de investeringen in R&D en daarmee voor het aantal innovaties. Het aantal innovaties bepaalt mede hoeveel producten aan het begin van de produktlevenscyclus zitten. Via dit mechanisme leidt een meer innovatieve omgeving tot hogere winsten, een lagere kapitaal-arbeid verhouding, en een hogere produktiviteit. Dit is precies wat voor de VS geldt in vergelijking met Europa.

Concluderend verschillen de bovengenoemde auteurs op minimaal drie punten. Allereerst zijn er grote verschillen in het accent dat op de vraag- respectievelijk aanbodzijde wordt gelegd. Samenhangend hiermee zijn er grote verschillen in de veronderstelde mechanismen waarmee verwachtingen worden gevormd. Dit loopt van adaptieve verwachtingsvorming tot rationele verwachtingsvorming op basis van het evenwichtdenken. Tot slot zijn er belangrijke verschillen in de rol die aan technologische ontwikkelingen wordt toegekend. Van Duijn beschouwt technologische ontwikkeling als een exogene factor, die onder andere bepaalt hoe de vraag zich ontwikkelt. De Jong en Van der Zwan daarentegen veronderstellen een endogene technologische ontwikkeling, die met name de aanbodzijde beïnvloedt.

3. De rol van beeldvorming en besluitvorming

In het bovenstaande kwam onder andere de tegenstelling tussen adaptieve en rationele verwachtingen aan de orde. In beide modelleringen van verwachtingen spelen de processen volgens welke de verwachtingen tot stand komen echter een ondergeschikte rol. Dit is mijns inziens niet terecht. Ik zal dit illustreren aan de hand van een aantal (praktijk-georiënteerde) artikelen uit de bundel.

Globaal gesproken kan mijns inziens het volgende algemene beeld geschetst worden. In de jaren zestig en zeventig ontwikkelden zich excessen (zie Van Duijn), waarvan grote loonstijgingen, een uit de hand lopende sociale zekerheid, en overmatige kredietverlening voorbeelden zijn. Deze ontwikkelingen kunnen voor een groot deel verklaard worden uit de ontwikkeling van een in brede kring aanvaard beeld van de economische dynamiek, dat zich steeds meer verwijderde van de (economische) 'werkelijkheid'. Rond 1980 keerde de wal het schip, en werd het beeld noodgedwongen bijge-

steld. Hierdoor werden de al lang noodzakelijke maatregelen genomen om de fouten uit het verleden te compenseren (zie Van der Zwan). Dit verhaal geldt zowel voor de overheid als voor banken, vakbonden en industrie.

Allereerst de overheid. Deze heeft volgens Peper (burgemeester van Rotterdam) bij haar beleid onvoldoende rekening gehouden met sociale en economische restricties. Een voorbeeld hiervan vormt het stelsel van sociale zekerheid. Allereerst werd er bij de ontwikkeling van het stelsel steeds minder rekening gehouden met schaarste-verhoudingen. Ten tweede werd er steeds minder gelet op de relatie tussen kosten en baten voor de participanten. Ook werd het stelsel volledig gebaseerd op een achteraf gezien veel te optimistische verwachting ten aanzien van de economische groei, en werd er geen rekening gehouden met de financierbaarheid van zo'n stelsel in moeilijker tijden. Ten vierde werd onvoldoende aandacht besteed aan eisen van doorzichtigheid van wetgeving. Tot slot werd aan het stelsel op bijzonder onpersoonlijke wijze vorm gegeven, waardoor de betrokkenheid van de participanten in het gedrang kwam. Als gevolg van deze ontwikkelingen bleek het stelsel van sociale zekerheid in de jaren tachtig zowel een sociaal als een economisch draagvlak te missen. Pas toen het beeld waarop de sociale regelgeving was gebaseerd onjuist bleek te zijn, werden de al lang noodzakelijke reorganisaties uitgevoerd.

Ook bij banken heeft te optimistische beeldvorming in de jaren zeventig een rol gespeeld. Volgens de bankier Batenburg zijn zakelijke zekerheden in die tijd te hoog getaxeerd, mede op basis van te hoge groei- en inflatieverwachtingen. Daarnaast speelde de concurrentie tussen banken een rol, hetgeen overigens volgens Bomhoff teruggevoerd kan worden op een te ruime monetaire politiek in die tijd. Samenhangend met deze achteraf gezien over-optimistische houding is er relatief weinig gelet op de vermogensverhoudingen binnen bedrijven en de bedrijfsprospectieven. De straf voor deze slordige wijze van handelen kwam in de jaren tachtig. Het aantal faillissementen nam toen toe van 3850 in 1979 tot 7194 in 1982. Hierdoor kwamen de banken ongewild in de risico-dragende sfeer terecht. Toen het kalf verdronken was, werd het bankwezen voorzichtiger.

Ook Dekker (Philips) wijst op (ten dele door de vakbonden afgedwongen) onvoorzichtig beleid in de jaren zeventig. Bij Philips zijn organisatorische aanpassingen aan veranderende omstandigheden mede vanwege sociale redenen te lang uitgesteld, waardoor in de jaren tachtig grote reorganisaties noodzakelijk werden. Net als bij de overheid zijn bij het bedrijfsleven in de jaren zeventig schulden ontstaan en organisatieproblemen uit de hand gelopen, die in de jaren tachtig een pijnlijk aanpassingsproces noodzakelijk maakten.

Het voorgaande kan worden samengevat met de waarneming van Van der Zwan dat de noodzaak van ingrijpende maatregelen kennelijk hoog moet oplopen voordat men zich hiervan daadwerkelijk bewust wordt en op basis daarvan actie gaat ondernemen. In dit verband is misschien de vraag van de socioloog Hoefnagels (KU Nijmegen) relevant in hoeverre bij het oplossen van de korte termijn werkloosheidsproblemen niet lange termijn problemen, zoals ten aanzien van het milieu, worden onderschat.

Uit het bovenstaande kan het volgende beeld worden gedestilleerd. Vertekeningen in de beeldvorming hebben een belangrijke rol gespeeld bij vele economische beslissingen in de jaren zeventig. Er zijn belangrijke beoordelingsfouten gemaakt, die grote eco-

nomische consequenties hebben gehad. Deze beoordelingsfouten — in veel gevallen door onvoldoende vooruit denken — kunnen bij de formele beslissers liggen, maar kunnen net zo effectief zijn, als deze gemaakt worden door mensen of instanties zoals werknemers- en werkgeversorganisaties, die aan de formele beslissers zodanige restricties op kunnen leggen, dat verstandige beslissingen onmogelijk worden. Het inzicht van de 'grote massa' is misschien wel belangrijker bij de verklaring van economische ontwikkelingen dan de inzichten van degenen, die formeel de beslissingen moeten nemen.

4. De ontwikkeling van Nederland

Alle auteurs zijn het erover eens dat een belangrijke oorzaak van de huidige problemen gezocht moet worden bij de ontwikkeling van de reële loonkosten die, met name door de stijging van de overdrachtsinkomens, tussen 1960 en 1979 met cumulatief 25% meer gestegen zijn dan de arbeidsproductiviteit (Ruding, Minister van Financiën). Ook is men het er over eens dat de regelgeving uit de hand is gelopen. Uit het voorgaande moge het duidelijk zijn dat deze excessen mijns inziens een gevolg zijn van te optimistische beeldvorming.

Als gevolg van de snelle kostenstijgingen en de afnemende flexibiliteit kon Nederland zich nog moeilijker dan andere Europese landen aanpassen aan de snelle veranderingen in de jaren zeventig. De groei van de Nederlandse export is met 17% achtergebleven bij de export van de andere OECD-landen, hetgeen volgens Ruding voor een groot deel verklaard kan worden uit een onvoldoende aanpassingsvermogen van de Nederlandse economie; het productie-pakket werd onvoldoende verbreed en vernieuwd.

De Jong ziet dit proces in versterkte mate bij de vergelijking tussen de VS en Europa: de VS weet met minder arbeid en kapitaal meer waarde toe te voegen en is dus kennelijk efficiënter. Tegelijkertijd weet de VS bij een lagere investeringsquote meer arbeidsplaatsen te creëren. Hij verklaart dit uit de lagere loonstijgingen in de VS, en de grotere concurrentie aldaar.

De gevolgen van de — als gevolg van de in brede lagen van de bevolking bestaande onjuiste perceptie van de economische werkelijkheid — ontstane onjuiste beslissingen kwamen in de jaren tachtig overduidelijk aan het licht. Het onjuiste beeld werd verrassend snel aangepast. Hierdoor werden zowel bij het bedrijfsleven als bij de overheid de al lang noodzakelijke reorganisaties en schuldsaneringen mogelijk. Een zekere stagnatie van de groei was daarbij onvermijdelijk.

Op grond van deze ontwikkelingen stellen vele auteurs zich de vraag in hoeverre nu voldoende aanpassingen hebben plaatsgevonden om een voorzichtig stimuleringsbeleid te doen plaatsvinden. Ruding is van mening dat nog enige tijd zelfbeheersing nodig is: de consumptie-quote is nog hoog en de netto investeringen zijn nog laag. De meeste andere auteurs bepleiten echter een voorzichtige stimulering. Van der Zwan stelt dat de budgettaire discipline voldoende verbeterd is, zodat het verantwoord wordt om een beperkte lastenverlichting voor de burgers en een verhoging van de lonen in sectoren waarin dit mogelijk is door te voeren. Dreesmann bepleit in dit verband een overheveling van gelden van investeringspremies naar de netto lonen; volgens hem is de liquiditeitspositie van bedrijven nu ruim voldoende, terwijl er aan de andere kant een tekort is aan consumptieve vraag. Dreesmann's aanbeveling sluit daarmee goed aan op het plei-

doel van de bedrijfseconoom Bouma (RU Groningen) die een beleid voorstaat dat meer op het 'opportunity cost' beginsel is gebaseerd. Heffingen zoals sociale premies en belastingen moeten volgens hem plaatsvinden op basis van de relatieve schaarste van productie-factoren.

5. Slotopmerking

Uit de reeks artikelen komt naar voren dat de huidige problemen een gevolg zijn van een onjuiste, te optimistische beeldvorming in de jaren zestig en zeventig, die op alle fronten leidde tot potverteren, verslechterde vermogensposities, en andere organisatie-problemen. Dit maakte in de jaren tachtig grote aanpassingen noodzakelijk; pas toen de feedback-signalen met betrekking tot de onjuistheid van de besluitvorming in het verleden overduidelijk werden, werd het beeld bijgesteld. Over de rol van de finale vraag, de manier waarop verwachtingen worden gevormd, en de accenten bij het overheidsbeleid, lopen de meningen uiteen.

'Nederland in Zaken' is een bundel met veel meer gedachten dan uit het voorgaand overzicht blijkt. De beknoptheid van de artikelen maakt een snelle kennismaking met zeer verschillende manieren van denken mogelijk. Met deze artikelen wordt weer bijzonder duidelijk de in de inleiding van het boek genoemde stelling geïllustreerd, dat zowel de theoretische als de empirische kennis van het investeringsgedrag nog veel te wensen over laat. Dit maakt echter een confrontatie van verschillende invalshoeken, zoals aan de hand van dit boek mogelijk is, des te noodzakelijker. Het is daarom jammer dat de redactie van het boek niet geprobeerd heeft deze uitdaging zelf aan te gaan. In dit artikel heb ik hier een bescheiden poging toe ondernomen. Ondanks dit gemis, en ondanks dat enkele artikelen enigszins buiten het thema vallen, is het boek zeker in zijn opzet geslaagd.

*G.B. Woltjer**

* De auteur dankt drs. J. Birner, prof.dr. J. Muysken, en drs. R. de Wit voor hun commentaar op een eerdere versie van deze bijdrage.